

ניר רז

לע"נ סבי מרדכי דוד בן יעקב
וסבתי מרים בת ישראל

וחי בהם

ראשי פרקים:

- א. הצגת השאלה
- ב. יהרג ואל יעבור בשלוש העבירות
- ג. בירור מחלוקת ר' ישמעאל וחכמים
- ד. סיכום
- ה. שיטת הרמב"ם ופסיקת ההלכה

א. הצגת השאלה

המשנה בסנהדרין (פ"ח מ"ז) דנה באדם שרודף אחר העבירה, האם ניתן להצילו בנפשו ולהורגו, כדי שלא יבצע את העבירה, או שמא אין מצילין אותו בנפשו?

הגמרא (ע"ד ע"א) מביאה את הדיון, העוסק ביחס שבין חיי אדם לבין ביצוע העבירה, שנערך בבית נתזה¹:

"א"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק: נמנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד, כל עבירות שבתורה אם אומרים לו לאדם: עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים".

על דעת חכמי בית נתזה חולק ר' ישמעאל, ואומר:

"מנין שאם אמרו לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תהרג, מנין שיעבור ואל יהרג, ת"ל: 'וחי בהם' ולא שימות בהם".

אליבא דרבנן, שלוש העבירות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים (אין נפק"מ בין צנעא לפרהסיא), דוחות את הכלל של "וחי בהם", ש"תופס" לגבי כל התורה כולה. השאלה היא אליבא דר' ישמעאל, האם פליג על רבנן רק בעבודה זרה, כפי שנראה מפשט הגמרא, או שמא ר' ישמעאל חולק בכל שלוש העבירות?²

¹ בספר "דורות ראשונים" מבואר, שאותה אסיפה היתה בעצם ימי השמד, ונמנו וגמרו שם כיצד להתנהג בימי השמד.

² "מרגליות היים" שואל, איך חולק ר' ישמעאל על חכמים, הרי מחוייב הוא לאותו מנין, כיון שנמצא באותו הכינוס ודעתו היא דעת מיעוט המתבטלת ברוב? – אלא יש להסביר, שר' ישמעאל לא נמנה עם חבריו ולא היה באותו מעמד כשגזרו, ועל כן לא מוכרח לבטל את דעתו.

ב. יהרג ואל יעבור בשלוש עבירות

כדי להבין את נקודת המחלוקת, נבאר תחילה את דין "יהרג ואל יעבור" (החובה על כל אדם למסור את נפשו) בשלוש העבירות החמורות: את החובה למסור את הנפש ולא לעבוד עבודה זרה, לומדת הגמרא מדרשת ר' אליעזר - "ואהבת את ד' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" (דברים ו', ה') - צריך האדם למסור את נפשו באהבתו את הקב"ה. **בגילוי עריות**, דרש רבי מן הכתוב בפרשת נערה המאורסה: "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש, כן הדבר הזה" (דברים כ"ב, כ"ו), הרי זה בא ללמד על נערה המאורסה ונמצא למד: מקיש נערה המאורסה לרוצח, מה רוצח יהרג ואל יעבור, אף נערה המאורסה תהרג ואל תעבור. **בשפיכות דמים**, לומדת הגמרא את דין יהרג ואל יעבור מסברא: "מי יימר דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דהוא גברא סומק טפיי" כלומר, מי הוא זה שיודע שנפשו חביבה ליוצרה יותר מנפש חברו.

ג. בירור מחלוקת ר' ישמעאל וחכמים

כדי להבין את שיטת ר' ישמעאל בסוגייתנו, נשווה אותה לסוגיה המקבילה במסכת עבודה זרה (כ"ז ע"ב). לפי פשט הגמרא בסנהדרין, ניתן להסיק שר' ישמעאל פליג על רבנן בעבודה זרה בלבד, מהסיבות הבאות:

1. הגמרא מביאה את דברי ר' ישמעאל ביחס לעבודה זרה בלבד - "א"ר ישמעאל: מנין שאם אמרו לו לאדם **עבוד עבודת כוכבים**..."³.
2. בשפיכות דמים ישנה סברא הגיונית (דמא דידך סומק טפיל), ולא סביר שר' ישמעאל יחלוק על רבנן גם בסברא פשוטה זו⁴.

אולם ע"פ דברי הגמרא בע"ז (כ"ז ע"ב):

"ור' ישמעאל, הני מילי בצינעא, אבל בפרהסיא לא, דתניא: היה ר' ישמעאל אומר: מניין שאם אומרים לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תהרג, שיעבוד ואל יהרג? ת"ל 'וחי בהם' ולא שימות בהם. יכול אפילו בפרהסיא? - ת"ל 'ולא תחללו את שם קדשי'"

נראה לבאר את מחלוקת ר' ישמעאל וחכמים בצורה אחרת. לר' ישמעאל אין חילוק בעצם העבירות, אלא בצנעא יעבור ואל יהרג בכולן, ובפרהסיא יהרג ואל יעבור בכולן.

מדברי תוס' בע"ז (שם ד"ה "יכול") משמע, שר' ישמעאל חולק לגבי כל העבירות כולן. בכל סוג של עבירה בפרהסיא יש חילול השם, ולכן יהרג ואל יעבור, בצנעא לעומת זאת, אין חילול השם, ולכן אפילו בגילוי עריות ובשפיכות דמים יעבור ואל יהרג.

מכאן, שהציווי "וחי בהם" מתייחס לכל מצוות התורה, וממילא כולל בתוכו את שלוש העבירות, אם אינן נעשות בפרהסיא, שאז הן עומדות

³ ראייה זו אינה חותכת, ניתן לדחות ולומר, שהגמרא נקטה עבודה זרה רק כדוגמא ולא דווקא.

⁴ וכפי שפירש תוס' רבינו אלחנן בע"ז (כ"ז ע"ב) וכן תוס' ר"י (שם נ"ג ע"א), דאדם מצווה בשפיכות דמים "יהרג ואל יעבור", מפני שבעניין זה קובעת הסברא "דמאי חזית", שסברא הגיונית הרי היא כקביעת התורה.

בסתירה לציווי של "ונקדשתי", ואין הבדל בינו לבין כל עבירה אחרת, והדין הוא יהרג ואל יעבור.

לשיטת תוס' קשה: אם לר' ישמעאל אין חילוק בין שלוש העבירות לבין שאר העבירות, הרי שחולק הוא על סברת "מי יימר דדמא דידך סומק טפיי", שהיא סברא אנושית פשוטה⁵?! אולם ניתן לתרץ ולומר, שלדעת ר' ישמעאל הסברא האנושית במקומה עומדת, אולם איסור ההריגה של "לא תרצח" נובע מציווי התורה, בה מצווה האדם "וחי בהם", ובמקרה שנאמר לאדם הרוג או תהרג מצווה ב"וחי בהם", למרות סברת "מאי חזית".

התוס' בהמשך דבריו מסתפק כמי נקבעה ההלכה⁶, שהרי ישנה סתירה בדברי רבא. מחד אמר בכתובות (י"ט ע"א): "שאיין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש אלא עבודת כוכבים, גילוי עריות ושפיכות דמים" משמע שסובר כדעת חכמים, שבשלוש העבירות הללו יהרג ואל יעבור, ומאידך, במסכת ע"ז (נ"ד ע"א), גבי בהמה שאנסוהו עובדי כוכבים והשתחוהו לה, פסק רבא, שאינה נאסרת משום "וחי בהם", אלא אם כן נעשה בפרהסיא. משמע שפוסק כר' ישמעאל⁷.

המנחת חינוך (מצוה רצ"ו), הביין את הגמרא בע"ז (כ"ז ע"ב) אחרת. על פיו, ר' ישמעאל פליג על רבנן רק בעבודה זרה (בניגוד להבנת התוס' שם, שר' ישמעאל חולק גם על גילוי עריות ושפיכות דמים), כיוון שאם נגיד כתוס' יקשה, שהרי אף במבחן מסירות הנפש על מנת לא לעבוד ע"ז, נאמר "ואהבת... בכל נפשך", ובכ"ז בצנעא יעבור ואל יהרג, כ"ש בשאר העבירות יעבור ואל יהרג בצנעא. א"כ מדוע כתבה התורה "וחי בהם", הרי למדים זאת מעבודה זרה? אלא מסביר המנחת חינוך, שר' ישמעאל סובר, שבע"ז יעבור ואל יהרג, ואילו בגילוי עריות ושפיכות דמים יהרג ואל יעבור משום "מאי חזית", שהרי בכל מקרה מישהו ימות, וגילוי עריות לומדים מהיקש לשפיכות דמים. ולכן, כדי להוציא מהו"א, שנלמד שאר עבירות משפיכות דמים ועבודה זרה, כתבה התורה "וחי בהם" ולא שימות בהם.

ד. סיכום

ראינו שתי שיטות בביאור מחלוקת ר' ישמעאל וחכמים.

1. לפי פשט הגמרא בסנהדרין, ר' ישמעאל חולק על חכמים בעבודה זרה בלבד.

חכמים: שלוש העבירות – יהרג ואל יעבור.
ר' ישמעאל: ע"ז – יעבור ואל יהרג.

גילוי עריות ושפיכות דמים – יהרג ואל יעבור.
2. לפי תוס' בע"ז, ר' ישמעאל חולק על חכמים בשלוש העבירות.

חכמים: שלוש העבירות – יהרג ואל יעבור.
ר' ישמעאל: שלוש העבירות – יעבור ואל יהרג (כל זה בצנעא).

⁵ מכח קושיה זו הסיקו שאר הראשונים שר' ישמעאל חולק על חכמים בדין ע"ז בלבד.

⁶ וכן הרשב"א והרא"ש (שם) מסתפקים בשאלה זו.

⁷ וכן משמע גם מדברי התוס' בכתובות (י"ט ע"א), שהלכה כר' ישמעאל, וכן כותב בעל הגהות אשר"י בכתובות (פרק ראשון).

ננסה לבאר את נקודת המחלוקת בין ר' ישמעאל לחכמים ביחס בין הציווי "וחי בהם" לבין הציווי "ונקדשתי".

ע"פ התוס' בע"ז - ניתן לבאר את דעת ר' ישמעאל, שהציווי "וחי בהם" כולל את כל המצוות בתורה, גם את שלוש העבירות החמורות. על פי ציווי זה אסור לאדם להיהרג לשם קיום מצוה כלשהי. לעומתו, על פי הציווי "ונקדשתי", האדם מחוייב לקדש את שם ד' ע"י קיום מצוות, אפילו אם קיומם כרוך במיתה.

מכאן ששני ציוויים אלו מתייחסים לשני מצבים שונים. הציווי "וחי בהם", מתייחס למצב של צנעא, ואז הוא כולל את כל המצוות, גם את גילוי עריות, עבודה זרה ושפיכות דמים, ואילו הציווי "ונקדשתי", מתייחס למצב של פרהסיא, וגם הוא כולל את כל המצוות.

ע"פ הגמרא בסנהדרין – לדעת ר' ישמעאל אין הפגיעה בשם שמים בע"ז גדולה כל כך, עד שנפקיע את הכלל של "וחי בהם". בפרהסיא לעומת זאת, מצווה התורה "ונקדשתי", ציווי המפקיע את הכלל של "וחי בהם", ולכן יהרג ואל יעבור.

ה. שיטת הרמב"ם ופסיקת ההלכה

הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (פ"ה ה"ב) כותב:

"במה דברים אמורים (וחי בהם)? - בשאר מצוות, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. אבל שלוש עבירות אלו, אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תהרג - יהרג ואל יעבור.

במה דברים אמורים (שיעבור ואל יהרג בשאר העבירות)? - בזמן שהעובד כוכבים מתכוין להנאת עצמו... אבל אם נתכוין להעבירו על המצוות בלבד, אם היה בינו לבין עצמו ואין שם עשרה מישראל יעבור ואל יהרג, ואם אנסו להעבירו בעשרה מישראל יהרג ואל יעבור, ואפילו לא נתכוין להעבירו אלא על מצוה משאר מצוות בלבד".

ובהמשך (הלכה ז') כותב הרמב"ם:

"מניין שאפילו במקום סכנת נפשות אין עוברין על אחת משלוש עבירות אלו, שנאמר 'ואהבת את ד' אלוקיך' אפילו נוטל את נפשך".

להלכה, פסקו רוב הראשונים כדעת חכמים, שבשלוש העבירות החמורות יהרג ואל יעבור אפילו בצנעא⁸, ובשאר המצוות יעבור ואל יהרג. יש שפסקו כר' ישמעאל⁹ לאור הסתירה בדברי רבא, אך למעשה לא נפסקה הלכה כמותם.

⁸ וכן כתב הר"ף בסנהדרין, המאירי, הרא"ש בע"ז, ר"ן, טור יו"ד (סימן קנ"ז).
⁹ התוס' בכתובות (י"ט ע"א) ובע"ז (כ"ז ע"ב), נ"ד ע"ב).